

พระจันทร์ : การสื่อแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก

THE MOON : THE CONVEYANCE OF WISDOM IN THE JATAKA-ATTHAKATHA

สุภัท มหาวรากร / SUPAK MAHAVARAKORN

ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

DEPARTMENT OF THAI AND ORIENTAL LANGUAGES, FACULTY OF HUMANITIES,
SRINAKHARINWIROT UNIVERSITY

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาพระจันทร์ในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก ผลการศึกษาพบว่า พระจันทร์เป็นความเปรียบในอรรถกถาชาดกจำนวน 58 เรื่อง ปรากฏใน 4 ลักษณะ ได้แก่ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับราหู พระจันทร์ปรากฏร่วมกับพระอาทิตย์ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับท้องฟ้า และพระจันทร์ปรากฏโดยลำพัง อรรถกถาชาดกเปรียบพระจันทร์กับปัญญาของพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์ต้องผ่านการผจญกับกิเลสและอวิชชาต่างๆ จนกระทั่งบำเพ็ญปัญญาบารมีเต็มบริบูรณ์ ซึ่งเป็นการแสดงปัญญาที่ช่วยเหลือเกื้อกูลสัตว์โลกในอรรถกถาชาดก การใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวคิดสำคัญในอรรถกถาชาดก เน้นให้เห็นพระจริยวัตรอันงดงามของพระโพธิสัตว์ ซึ่งบำเพ็ญปัญญาบารมีเพื่อการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

คำสำคัญ : ปัญญา พระจันทร์ อรรถกถาชาดก

Abstract

This paper aims to study the metaphor of the moon as a literary technique used to convey the concept of wisdom in the Jataka-atthakatha. The metaphor of the moon is found in 58 stories and can be classified into 4 types: the moon, the moon co-occurred with the eclipse, the moon co-occurred with the sun, and the moon co-occurred with the sky. The moon is used to represent the wisdom of the bodhisatta and the Buddha. It demonstrates that the bodhisatta has to overcome all the defilements and ignorance in order to fulfill the perfection of wisdom with the aspiration to attain Buddhahood.

Keywords : the Jataka-atthakatha, The moon, wisdom

บทนำ

กาลนั้น ความเศร้าโศกมีกำลังเพราะปรารถนาพระโอรส พระธิดาได้เกิดขึ้นแก่พระมหาสัตว์ พระหทัยมั่งสมของพระมหาสัตว์ ได้เป็นของร้อน พระองค์ทรงหวั่นไหวด้วยความเศร้าโศก ดุจช้างพลายตกมันถูกไกรสรราชสีห์จับและดุจดวงจันทร์เข้าไปในปากแห่งราหู ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ด้วยภาวะของพระองค์ มีพระเนตรนองไปด้วยพระอัสสุชล เสด็จเข้าบรรณศาลา ทรงปริเทวนาการอย่างน่าสงสาร. [1]

ตัวอย่างข้างต้นใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบ เพื่อแสดงให้เห็นปัญญาของพระโพธิสัตว์เป็นปัญญาอันเห็นชอบ

มองเห็นตามความเป็นจริง และใช้ปัญญานั้นช่วยเหลือ สัตว์โลก นับเป็นการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอรรถกถาชาดก ผู้ยังว้ายเวียนในสังสารวัฏจนกระทั่งข้ามพ้นวัฏสงสารและได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ข้อตกลงเบื้องต้น

การตีความชาดกมีหลายระดับ การตีความความเปรียบในที่นี้เป็นการตีความชาดกในระดับลึก โดยพิจารณา “ชาดก” เป็นนิทานที่มีพระโพธิสัตว์เป็นสัญลักษณ์ของการบำเพ็ญตน

เพื่อหลุดพ้นจากสังสารวัฏไปสู่นิพพาน ทั้งนี้ในการศึกษาและตีความผู้วิจัยจะศึกษาและตีความจากข้อมูลอรรถกถาชาดกเป็นสำคัญ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาบทบาทของพระจันทร์ในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ในอรรถกถาชาดก

การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาอรรถกถาชาดกจากพระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 55-64 พิมพ์ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2543 มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525 ผู้วิจัยศึกษาอรรถกถาชาดก 547 เรื่องแล้วคัดเลือกอรรถกถาชาดกที่ปรากฏการใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบจำนวน 58 เรื่องเพื่อนำมาวิเคราะห์ข้อมูล

ความหมายของปัญญาในพุทธศาสนา

ปัญญาเป็นสิ่งสำคัญในพระพุทธศาสนาเพราะทำให้มนุษย์มีความรู้ เกิดความเข้าใจ สามารถแยกแยะความดีความชั่ว ความเลว นำไปสู่การแก้ปัญหาที่ถูกต้องเหมาะสม คำว่า “ปัญญา” มีความหมายลึกซึ้ง ดังใน พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ อธิบายความหมายของคำว่า “ปัญญา” ไว้ดังนี้

ความรู้ทั่ว, ปริชาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการทำให้ผล ล่วงพ้นปัญหา, ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง (ข้อ 3 ในไตรสิกขา, ข้อ 4 ในบารมี 10, ข้อ 5 ในพละ 5, ข้อ 7 ในสัทธรรม 7, ข้อ 5 ในวสรัสชกรณธรรม 5, ข้อ 1 ในอธิษฐานธรรม 4, ข้อ 7 ในอริยทรัพย์ 7); ปัญญา 3 คือ 1. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา (ปัญญาจากโยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง) 2. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน (ปัญญาเกิดจากปรโตโฆสะ) 3. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ (ญาณอันเกิดขึ้นแก่ผู้อาศัยจินตามยปัญญา หรือทั้งสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญานั้นแหละจะมักเขม้นมนสิการในสภาวะธรรมทั้งหลาย)... [2]

ปัญญาก็หมายถึงความรู้ในเหตุและผล สามารถแยกดีชั่ว คุณโทษ สิ่งที่ดีและไม่ดี ออกจากกันได้

ท่านพุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่า “ปัญญา” ในพระพุทธศาสนา คือการเจริญภาวนา ได้แก่ ปัญญาอันเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ อันเป็นการอธิบายความหมายของปัญญาในระดับลึกซึ้ง ซึ่งต้องผ่านขั้นตอนของการได้ยินได้ฟังมาแล้ว และผ่านการไตร่ตรองพินิจพิจารณาแล้ว

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) [3] อธิบายความหมายและความสำคัญของปัญญา โดยแสดงให้เห็นมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติที่เป็นกลางทางธรรมชาติหรือทางสายกลาง ว่ามี 3 หมวด ได้แก่ หมวดที่ 1 คือหมวดปัญญา หมวดที่ 2 คือหมวดศีล และหมวดที่ 3 คือหมวดสมาธิ ในที่นี้จะกล่าวถึงองค์ประกอบของมัชฌิมาปฏิปทา 1 : หมวดปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ สัมมาทิฐิ หมายถึง ความรู้ในอริยสัจ 4 ร้อยกมลและอรรถกมล เห็นไตรลักษณ์ เห็นปัจจุสมุปบาท สัมมาทิฐิ แบ่งเป็น 2 ระดับได้แก่ 1. โลเกียสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบระดับโลกีย์ คือยังขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักความดี ซึ่งสอดคล้องกับศีลธรรม รู้ว่าคนมีกรรม รู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรม โลเกียสัมมาทิฐิอาจเชื่อมต่อไปก้าวไปยังโลกุตตรสัมมาทิฐิได้ด้วย 2. โลกุตตรสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบระดับโลกุตระ คือเหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ รู้เข้าใจธรรมชาติเป็นความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง รู้เข้าใจตามสภาวะธรรมชาติ โลกุตตรสัมมาทิฐิ เกิดจากโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายในบุคคล ไม่ขึ้นต่อกาล ไม่จำกัดสมัย สามารถกำจัดกิเลสได้ ส่วนสัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริชอบ หรือความนึกในทางที่ถูกต้อง มี 3 ประเภทได้แก่ 1. เนกขัมมสังกัปปี หรือเนกขัมมวิตก เป็นความนึกคิดที่ปราศจากราคะหรือโลภะ ปลอดโปร่งจากกาม ไม่หมกมุ่นพัวพันในสิ่งสนองความอยากต่างๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิดเสียสละ และความคิดที่เป็นกุศลทุกอย่าง 2. อพยยาบาทสังกัปปีหรืออพยยาบาทวิตก เป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ คือความดำริที่ไม่มีความเคียดแค้น ชิงชัง หรือเฟื่องมอในแง่ร้ายต่างๆ 3. อวิหิงสาสังกัปปี หรือ อวิหิงสาวิตก เป็นความนึกคิดที่ปราศจากโมหะ คือความดำริที่ไม่มีการเบียดเบียน การคิดทำร้าย

จากคำอธิบายความหมายของปัญญาดังกล่าว จะเห็นได้ว่าปัญญาคือความตระหนักรู้ถึงสภาวะธรรมชาติ สามารถพิจารณาไตร่ตรองแยกแยะความดีความชั่ว อีกทั้งยังเป็นความนึกคิดในทางที่ดีที่ชอบ ปรารถนาให้ผู้อื่นไม่เดือดร้อน ไม่คิดเบียดเบียนทำร้ายทำลายผู้ใด ในอรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นว่าปัญญาของพระโพธิสัตว์นำไปสู่การพ้นทุกข์ได้ทั้งทุกข์ของตนเองและทุกข์ของผู้อื่น

“พระจันทร์” กับการแสดงแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก

พระจันทร์ปรากฏในท้องฟ้ายามค่ำคืน ทอแสงสว่าง แก่สรรพสัตว์ มีความเย็น ความบริสุทธิ์ และความบริบูรณ์ การทอแสงสว่างท่ามกลางความมืดมิดจึงมีนัยแฝงเช่นเดียวกับพระพุทธรูป หรือพระโพธิสัตว์ที่ใช้ธรรมะขัดอวิชชาคือความมืดมิด ไร้ปัญญาของมวลมนุษย์ การใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบในอรรถกถาชาดกมี 4 ลักษณะ ได้แก่ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับราหู พระจันทร์ปรากฏร่วมกับพระอาทิตย์ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับท้องฟ้า และพระจันทร์ปรากฏโดยลำพัง การใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบแสดงถึงปัญญา พบในอรรถกถาชาดก 58 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาอโณณชาดก อรรถกถาเทวธรรมชาดก อรรถกถานิโครธมิตชาดก อรรถกถากันทินชาดก อรรถกถาวาตมิตชาดก อรรถกถาวิฏฐกชาดก อรรถกถามหาสีลวชาดก อรรถกถาปัญจวุธชาดก อรรถกถาอิสิสชาดก อรรถกถาทุมเมธชาดก อรรถกถาจันทมาชาดก อรรถกถาเอกปณณชาดก อรรถกถาสูรชาดก อรรถกถาทุติยปลายชาดก อรรถกถามันธราตุราชชาดก อรรถกถาติริติวัจนชาดก อรรถกถาชกุกุมชาดก อรรถกถาณิกุลชาดก อรรถกถาหริมุขชาดก อรรถกถาตุณทิลชาดก อรรถกถาทัพพุปผชาดก อรรถกถาหัตถณกชาดก อรรถกถาเสนกชาดก อรรถกถาคันธารชาดก อรรถกถากุมภการชาดก อรรถกถากุมมาสป็นชาดก อรรถกถาอัฐฐานชาดก อรรถกถาโลมกัสสปชาดก อรรถกถากันหาชาดก อรรถกถาจุลลโพธิชาดก อรรถกถามัญญกุลนทิลชาดก อรรถกถามหามังคลชาดก อรรถกถาชุนหาชาดก อรรถกถาหมพาปทุมชาดก อรรถกถาขวนหังสาชาดก อรรถกถาปัญจอุโบสถชาดก อรรถกถาหาไมโรชาดก อรรถกถามาตังคชาดก อรรถกถาหังสาชาดก อรรถกถาจัมเปยชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาโยสมรชาดก อรรถกถากุมภชาดก อรรถกถาชัยทิสชาดก อรรถกถาสัมภวชาดก อรรถกถาเตสกุณชาดก อรรถกถาสรงคชาดก อรรถกถาจุลล สุตตโสมาชาดก อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถาโสณนันทชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถาหาสุตตโสมาชาดก อรรถกถาหาชนกชาดก อรรถกถาสูวรรณสามชาดก อรรถกถาโสมชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก และอรรถกถาเวสสันดรชาดก

1. พระจันทร์ปรากฏร่วมกับราหู

พระจันทร์ปรากฏร่วมกับราหูหรือจันทร์ปราดา คือเงาโลกเข้าไปปรากฏที่ดวงจันทร์ ขณะเมื่อดวงจันทร์กับดวงอาทิตย์อยู่ตรงกันข้ามโดยมีโลกอยู่ระหว่างกลาง ใน จันทิมสูตรกล่าวไว้ว่าจันทิมเทวบุตรถูกอสุรินทราหูจับจึงระลึกถึงพระพุทธรูป พระพุทธรูปเจ้าตรัสกับอสุรินทราหูให้ปล่อยจันทิมเทวบุตร ในไตรภูมิโลกวิณญาณกถา ฉบับที่ 2 เล่ม 3 [4] กล่าวถึงเหตุที่ราหูจับพระจันทร์และพระอาทิตย์ว่าเป็นด้วยอำนาจ

เวรอาฆาตผูกพันกันมาแต่ปางก่อน เมื่อใดที่ราหูอมจันทร์จะทำให้พระจันทร์ซึ่งปกติทอแสงสว่างจะเหลือความสว่างเพียงน้อยนิด ความมืดจะค่อยๆ แทนที่ความสว่าง ในอรรถกถาชาดกมักกล่าวถึงพระจันทร์เมื่อปรากฏร่วมกับราหูว่าพระจันทร์ตกอยู่ในอำนาจของราหู ราหูจับพระจันทร์ ความหมายนี้ใช้เมื่อมนุษย์กำลังเผชิญความทุกข์โศก หรืออยู่ในสถานการณ์เลวร้าย ส่วนใหญ่จะใช้เพื่อเปรียบเทียบว่าพระโพธิสัตว์คือพระจันทร์ ราหูซึ่งดำมืดคือกิเลส ดังปรากฏในอรรถกถาชาดก 11 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาติฏฐชาดก อรรถกถาปัญจวุธชาดก อรรถกถาคันธารชาดก อรรถกถากุมภการชาดก อรรถกถาอัฐฐานชาดก อรรถกถาปัญจอุโบสถชาดก อรรถกถาชัยทิสชาดก อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถา มหาสุตโสมาชาดก อรรถกถาโสมชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก การกล่าวถึงพระจันทร์ถูกร่าหูกับแสดงถึงการที่ผู้มีปัญญาคือพระจันทร์ตกอยู่ในอำนาจของกิเลสซึ่งในที่นี้หมายถึงสตรี ปรากฏใน อรรถกถากุณาลชาดก ดังนี้

จริงอยู่ นรชนผู้มีปัญญา เป็นเครื่องพิจารณา แม้จะมีเดช มีมหาชนสักการบูชา ถัดตกอยู่ในอำนาจของหญิงแล้ว ย่อมไม่รุ่งเรือง เหมือนพระจันทร์ถูกร่าหูกับ ฉะนั้น [5]

พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นพญานกกุณาละ ทรงแสดงให้เห็นโทษของหญิงว่าหญิงทำให้บุรุษตกอยู่ในอำนาจกิเลส นำไปสู่ความทุกข์ ความหายนะ หญิงจึงทำให้บุรุษมีมลทิน แม้ผู้มีปัญญาแล้วแต่หากมีจิตผูกฝืนในหญิงก็จะทำให้หมองมัว “เหมือนพระจันทร์ถูกร่าหูกับ”

ความเปรียบลักษณะนี้ปรากฏใน อรรถกถาเวสสันดรชาดก เมื่อพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบุตรทาน แม้พระองค์จะทรงตระหนักว่า “พระสัพพัญญุตญาณย่อมเป็นที่รักยิ่งกว่าบุตร และบุตรผู้เป็นที่รักกว่าร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า” แต่เมื่อชูชกบอญ์ตีพระโอรสและพระธิดาแล้วพาตัวหนีไป พระเวสสันดรทรงหวั่นไหวและทุกข์โศกยิ่งนัก

กาลนั้น ความเศร้าโศกมีกำลังเพราะปรารถนาพระโอรสพระธิดา ได้เกิดขึ้นแก่พระมหาสัตว์ พระหทัยมั่งสะของพระมหาสัตว์ได้เป็นของร้อน พระองค์ทรงหวั่นไหวด้วยความเศร้าโศก ดุจช้างพลายตกมันถูกไกรสรราชสีห์จับและดุจดวงจันทร์เข้าไปในปากแห่งราหู ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ด้วยภาวะของพระองค์ มีพระเนตรมองไปด้วยพระอัสสุล เสด็จเข้าบรรณศาลา ทรงปริเทวนาการอย่างน่าสงสาร. [6]

พระเวสสันดรทรงเป็นผู้มีปัญญาเปรียบดังดวงจันทร์ ทอแสงสว่างแก่สัตว์โลก ทรงมีพระหทัยมุ่งมั่นจะช่วยเหลือสัตว์โลก ขณะนี้ความรักบุตรทำให้ทรงทุกข์โศก ความทุกข์

เพราะรักเป็นกิเลสเปรียบดังราหู ซึ่งกำลังกลืนกินพระจันทร์ ทำให้พระจันทร์มัวหมองรัศมี การเปรียบเทียบให้เห็นว่าพระหทัยของพระเวสสันดรทรงหวั่นไหว “ดูดวงจันทร์ไข่ไปในปากแห่งราหู” จึงทำให้เห็นภาพแสงสว่างของพระจันทร์กำลังถูกความมืดของราหูค่อยๆ กลืนกิน แสงสว่างกำลังจะกลายเป็นความมืด เช่นเดียวกับจิตที่มัวหมองพระโพธิญาณค่อยๆ ถูกความเสน่หาบุตรครอบงำทำให้เกิดทุกข์ แต่ในที่สุดพระเวสสันดรก็ “กลับหวนคิดได้” และทรงอธิษฐานจิตมั่น

นอกจากจะเปรียบเทียบให้เห็นว่าพระจันทร์ถูกราหูจับ อรรถกถาชาดกยังเปรียบเทียบให้เห็นในลำดับต่อไปว่าเมื่อพระจันทร์ถูกราหูจับได้แล้วยังสามารถพ้นออกมาจากปากราหูได้ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะอาณภาพแห่งพระธรรมตั้งใน อรรถกถาปัญจาวุธชาดก ว่าด้วยการบรรลุลมณีนกษัตริย์ ในชาดกเรื่องนี้พระโพธิสัตว์เกิดเป็นปัญจาวุธกุมารโอรสแห่งกรุงพาราณสี ทรงเดินทางไปศึกษาศิลปะ ณ ตักสิลานคร แคว้นคันธาระ เมื่อสำเร็จแล้วจึงเดินทางกลับบ้านเมืองซึ่งต้องผ่านตำบลที่มียักษ์ดุร้ายชื่อสิเลสโถมสิงอยู่ พระโพธิสัตว์ทรงไม่กลัวตาย กล่าวให้ยักษ์กลัวและปล่อยพระองค์

...พ่อม่านพ ท่านเป็นบุรุษสี่หะ. เราจักไม่กินเนื้อของท่านละ ท่านพ้นจากเงื้อมมือของเรา เหมือนดวงจันทร์พ้นจากปากราหู เชิญท่านไปเถิด มวลญาติมิตรจะได้ดีใจ. [7]

การรอดพ้นจากยักษ์กินคนจึงเปรียบได้กับ “เหมือนดวงจันทร์พ้นจากปากราหู” คือปราศจากความทุกข์โศก พ้นจากหายนะ อันเกิดจากความไม่กลัว ไม่ครั่นคร้ามอุปสรรคใดๆ ลักษณะเช่นนี้พบใน อรรถกถาชัยกสิชาดก ซึ่งมีเนื้อเรื่องคล้าย อรรถกถาปัญจาวุธชาดก กล่าวคือพระโพธิสัตว์อสีนัตตกุมาร ทรงทำให้ยักษ์สิ้นพยศและปล่อยพระองค์ ใน อรรถกถาหมาสูตรโสภชาดก พระโพธิสัตว์สูตรโสภทรงขอให้เจ้าโบริสารทปล่อยพระองค์กลับไปสถิต สตราคาถาแล้วจะย้อนกลับมา

...พระมหาสัตว์เป็นดุจพระจันทร์พ้นแล้วจากปากแห่งราหู พระองค์มีกำลังดุจพญาช้างสมบุรณ์ด้วยเรี่ยวแรง ได้เสด็จถึงพระนครโดยฉับพลัน. [8]

พระราชาสุตโสภทรงเป็นบัณฑิตและทรงแสดงธรรมได้ไพเราะ การให้สัตย์แก่เจ้าโบริสารททำให้เจ้าโบริสารทปล่อยพระองค์กลับมาฟังธรรม การหลุดพ้นจากยักษ์ดุร้ายจึงเปรียบได้กับ “พระจันทร์พ้นแล้วจากปากแห่งราหู” คือพ้นจากความชั่วร้ายทั้งปวงด้วยความสัตย์และปัญญา ต่อมาพระองค์ทรงแสดงธรรมแก่เจ้าโบริสารท ทำให้ชาวชมพูทวีปมีความสุข

การใช้ความเปรียบพระจันทร์ปรากฏร่วมกับราหูแสดงให้เห็นว่าแม้ผู้มีปัญญาเช่นพระโพธิสัตว์ก็ต้องเผชิญกับกิเลสซึ่งก็คือราหูที่ดำมืดในลักษณะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสตรี ความรัก ความกลัวและความทุกข์ แสงสว่างของพระจันทร์เปรียบได้กับปัญญาของพระโพธิสัตว์ที่หยั่งรู้ทุกข์คืออะไร เหตุแห่งทุกข์นั้นคืออะไร แล้วใช้ปัญญานั้นดับทุกข์

2. พระจันทร์ปรากฏร่วมกับพระอาทิตย์

พระจันทร์กับพระอาทิตย์ปรากฏอยู่บนท้องฟ้าส่องแสงสว่างแก่สัตว์โลก พระจันทร์ส่องแสงยามค่ำคืน พระอาทิตย์ส่องสว่างในเวลากลางวัน ทั้งพระจันทร์กับพระอาทิตย์จึงให้แสงสว่างแก่สัตว์โลก อรรถกถาชาดกกล่าวถึงพระจันทร์ปรากฏร่วมกับพระอาทิตย์ในความหมายว่า การมีรัศมีส่องสว่างไปรอบทิศพบในอรรถกถาชาดก 15 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาเทวธรรมชาดก อรรถกถาจันทราชาดก อรรถกถามันธราชาดก อรรถกถามณิกุลชาดก อรรถกถาตรีมุขชาดก อรรถกถาทัศนกชาดก อรรถกถามัญญกุลชาดก อรรถกถาหมาโมรชาดก อรรถกถากุมภชาดก อรรถกถาสรรกังคชาดก อรรถกถาโสณนันทชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถาสวรรณสามชาดก อรรถกถาพรหมนารชาดก และ อรรถกถาวิรุทธชาดก ใน อรรถกถาทัศนกชาดก พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดในตระกูลพราหมณ์ชื่อว่าเสนกกุมาร ทรงเป็นผู้มีปัญญายิ่งนัก

...เขาเติบโตแล้วได้เรียนศิลปะทุกชนิดในเมืองดักกศิลาจบแล้วก็กลับเมืองพาราณสี ได้เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภิวรรณพระเจ้ามัทวะ ท่านถูกคนทั้งหลายเรียกว่า เสนกบัณฑิต รุ่งโรจน์ทั่วทั้งนครเหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์. [9]

การเปรียบว่าเสนกบัณฑิต “รุ่งโรจน์ทั่วทั้งนคร เหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์” แสดงว่าเสนกบัณฑิตเป็นผู้มีปัญญาเป็นที่ทราบของประชาชนทั้งนครพาราณสี ทรงเป็นผู้ฉลาดในธรรมแก้ปัญหาทั้งปวงได้ พระเกียรติคุณของพระองค์จึงส่องสว่างแก่คนทั่วทิศ ทรงใช้ปัญญาแก้ปัญหาให้ทุกคนซึ่งเป็นการช่วยเหลือผู้อื่นให้คลายทุกข์ เปรียบเหมือนกับแสงจันทร์และแสงอาทิตย์ส่องสว่างไปทั่วทั้งพระนคร

การเปรียบว่าแสงสว่างของปัญญาดุจดังแสงพระจันทร์และพระอาทิตย์ ปรากฏใน อรรถกถาสรรกังคชาดก พระโพธิสัตว์สรรกังคแก้ปัญหาของท้าวสักกะ

...อนุสิสตาบสกล่าววว่า ชื่อว่า ภาระคือการวิชันนาปัญหานี้ ย่อมมาถึงบุรุษผู้มีปัญญานันเจริญ นั้นเป็นสภาวะธรรมในหมู่มนุษย์ เพราะฉะนั้น ท่านโปรดแก้ปัญหาของท้าวเทวราชทำให้ปรากฏ เหมือนยังดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ให้ตั้งขึ้นพ้นดวงฉะนั้น. [10]

อนุสิสสตาบสกล่าวสรรเสริญปัญญาของสร้งศาตบส เพราะเป็นผู้ “เจริญด้วยปัญญา” การแก้ปัญหของท้าวสัททกะ ในครั้งนี้จึงเป็นการแสดงปัญญาซึ่งให้แสงสว่างแก่ผู้มีมืดมิด “เหมือนยังดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ให้ตั้งขึ้นพันดวงฉะนั้น” แสงของพระจันทร์และพระอาทิตย์แม้เพียงดวงเดียวยังส่อง กระจางทั่วทิศ หากมีถึง 1,000 ดวง ย่อมมีรัศมีเจิดจ้ายิ่ง เปรียบได้กับปัญญาอันเลิศของพระโพธิสัตว์ซึ่งยากจะมีผู้ใดเทียบ

การใช้ความเปรียบพระจันทร์ร่วมกับพระอาทิตย์ แสดงถึงปัญญาของพระโพธิสัตว์ที่ยังประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นแสงสว่างในธรรมะที่มีเพื่อคลายทุกข์แก่ผู้อื่น

3. พระจันทร์ปรากฏร่วมกับท้องฟ้า

ในยามค่ำคืนพระจันทร์ปรากฏในท้องฟ้า ทอแสงสว่าง ส่องไปทั่วทิศที่มีมืดมิด ภาพพระจันทร์เต็มดวง ทอแสงกระจางตา เป็นภาพที่งดงาม มีผืนฟ้ามืดมิดเป็นพื้นหลังทำให้พระจันทร์ เหมือนลอยอยู่บนพื้นน้ำ ความเย็นและความสว่างไสวของ พระจันทร์ยามค่ำคืนจึงเปรียบได้กับแสงแห่งพระธรรม หรือปัญญา ของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ หรือพระสงฆ์ซึ่งส่องแสงคือ ช่วยเหลือผู้ที่อับจนปัญญา ช่วยคลายความเดือดร้อนของผู้ที่มีความทุกข์ความเปรียบที่กล่าวถึงพระจันทร์ปรากฏร่วมกับ ท้องฟ้ามีในอรรถกถาชาดก 8 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาโนโครมิต ชาติก อรรถกถาวิภูฏกชาติก อรรถกถาสูกรชาติก อรรถกถา ติริติวัจจชาติก อรรถกถาขมุขชาติก อรรถกถากุมมาสปิณฑ ชาติก อรรถกถาหมิงคัลชาติก และ อรรถกถาอุททชาติก การใช้พระจันทร์เต็มดวงปรากฏบนท้องฟ้ามักแสดงถึงปัญญา ซึ่งเกิดจากการฟังธรรม เป็นแสงสว่างของปัญญาซึ่งเกิดแก่ พระสงฆ์เมื่อได้ฟังพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม หรือปัญญา ของพระโพธิสัตว์ในการแก้ปัญหาต่างๆ ดังตัวอย่างจาก อรรถกถาโนโครมิตชาติก

...กุมารกัสสปนั้นบวชในสำนักของพระศาสดา พอมี อายุ 20 ปีบริบูรณ์ก็ได้อุปสมบท เมื่อกาลเวลาล่วงไป ได้เป็นผู้กล่าวธรรมอันวิจิตร ในบรรดาพระธรรมกถึกทั้งหลาย ลำดับนั้น พระศาสดาทรงตั้งพระกุมารกัสสปนั้นไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ด้วยพระดำรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กุมารกัสสปนี้ เป็นเลิศ แห่งสาวกทั้งหลายของเรา ผู้กล่าวธรรมอันวิจิตร ภายหลังพระ กุมารกัสสปนั้นบรรลुพระอรหัต ในเพราะวัมมิกสูตร. แม้ภิกษุณี ผู้เป็นมารดาของพระกุมารกัสสปนั้น เห็นแจ้งแล้วบรรลु พระอรหัต. พระกุมารกัสสปเถระปรากฏในพระพุทธศาสนา ประดุจพระจันทร์เพ็ญในท่ามกลางท้องฟ้าฉะนั้น. [11]

พระกุมารกัสสปเถระเป็นผู้มีปัญญาเลิศ ได้บวชเรียน ในสำนักพระศาสดา ภายหลังบรรลุพระอรหัต พระเกียรติคุณ ด้านปัญญาของพระกุมารกัสสปเถระ “ประดุจพระจันทร์เพ็ญ

ในท่ามกลางท้องฟ้าฉะนั้น” พระจันทร์เต็มดวงสว่างสดใส ไม่มีความมืดติดอยู่แม้แต่หย่อม เปรียบได้กับปัญญา ของพระกุมารกัสสปเถระที่เป็นเลิศ ไม่มีอวิชชาแผ้วพาน บรรลुพระอรหัต สามารถช่วยเหลือสัตว์โลก

ใน อรรถกถาอิลลิสชาติก เศรษฐีมัจฉริโกสิยะ เป็นผู้ตระหนี่ยิ่งนัก วันหนึ่งต้องการกินขนมเบื้องผสมกุ่มมาสแต่ไม่ บอกใครเพราะเกรงว่าต้องให้ผู้อื่นด้วย ครั้นนานเข้าก็เจ็บป่วย เศรษฐีจึงให้ภรรยานำอุปกรณ์ทำขนมไปทอดยังปราสาท ชั้นที่ 7 แล้วปิดประตูเพราะไม่ต้องการแบ่งให้ใคร พระศาสดา ทรงทราบเหตุนี้จึงให้พระโมคคัลลานะไปทรมานเศรษฐีทำให้ หมดพยศ พระโมคคัลลานะแสดงตนยืนอยู่ในอากาศตรงช่อง หน้าต่าง เศรษฐีโกรธยิ่งนัก แต่ต้องให้ภรรยาทอดขนมขึ้นเล็กๆ แก่พระเถระ แต่ขนมกลับมีขนาดใหญ่และเกาะติดกันทุกชิ้น เมื่อไม่อาจแยกขนมออกจากกันได้จึงหมดความอยาก แล้วถวายแก่ภิกษุทั้งหลาย พระโมคคัลลานะจึงแสดงธรรม แก่คนทั้งสอง

พระเถระเจ้าเมื่อแสดงธรรมแก่คนทั้งสอง ก็กล่าวถึง คุณของพระรัตนะทั้ง 3 แล้วชี้แจงผลของการให้ทานเป็นต้นว่า ทานที่บุคคลให้แล้วมีผล การบูชาผู้มีผลแจ่มแจ้งประดุจแสงให้ เห็นดวงจันทร์วันเพ็ญ บนพื้นนภาภาส ฉะนั้น. [12]

การแสดงธรรมเรื่องการให้ทานมีผลทำให้เศรษฐี และภรรยาเข้าใจธรรมะข้อนี้ “แจ่มแจ้งประดุจแสงให้เห็นดวงจันทร์ วันเพ็ญบนพื้นนภาภาส ฉะนั้น” กล่าวคือในกาลต่อมาเศรษฐี กลับเลื่อมใสศรัทธาในการทำทาน ดังนั้นการที่เศรษฐีตระหนี่ ก็เป็นเพราะความไม่รู้ เปรียบได้กับท้องฟ้ายามค่ำคืนที่มีมืดมิด ไม่มีแสงสว่างใดๆ พระโมคคัลลานะเป็นผู้แสดงธรรมทำให้เศรษฐี เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งถึงผลของการให้ทาน แสงแห่งพระธรรม จึงสว่างไสวเปรียบดังแสงพระจันทร์เต็มดวงบนท้องฟ้า ยามค่ำคืน

การเปรียบพระจันทร์วันเพ็ญลอยเด่นกลางท้องฟ้า เพื่อแสดงถึงปัญญาของพระโพธิสัตว์ พบใน อรรถกถาหมิงคัล ชาติก ตอนที่พระมหาชนกเสด็จถึงมิลินนคร มีพิธิปล่อยผุสสรต เพื่อหาพระราชา เหล่าอำมาตย์ กราบทูลเชิญพระมหาชนก ครองราชสมบัติ และให้พระมหาชนกทรงแก้ปัญหาของพระเจ้า โปลงนกราช

...พระมหาสัตว์ตรัสถามว่า ปัญหาอะไรๆ เกี่ยวกับ ชุมทรัพย์นั้น มีอยู่หรือไม่ เมื่อพวกอำมาตย์กราบทูลเกี่ยวกับ ชุมทรัพย์ว่า มีชุมทรัพย์ที่ดวงอาทิตย์ขึ้น เป็นต้น พอพระองค์ ได้ทรงสดับปัญหานั้นแล้ว เนื้อความก็ปรากฏเหมือนดวงจันทร์ ในวันเพ็ญลอยเด่นอยู่ ณ ท้องฟ้า ฉะนั้น [13]

เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงสดับปัญหาที่ทราบคำตอบทันที การเปรียบว่า “เนื้อความก็ปรากฏเหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญลอยเด่นอยู่ ณ ท้องฟ้า” หมายถึงทรงมีปัญญาเต็มเปี่ยมรู้ชัดว่าคำตอบคืออะไร ดวงจันทร์วันเพ็ญจึงหมายถึงพระปัญญาเต็มบริบูรณ์ของพระโพธิสัตว์ปรากฏโดดเด่นเหนือความมืดทึบทางปัญญาคือความมืดของท้องฟ้ายามค่ำคืน ผู้มีปัญญาเช่นนี้จึงมีเพียงพระมหากษัตริย์เพราะไม่มีผู้ใดตอบคำถามนี้ได้เลย

ลักษณะเช่นนี้ปรากฏใน อรรถกถาโมหสัจจกถา เมื่อจะแสดงปัญญาของโมหสัจ เหตุการณ์ตอนนี้เป็นตอนที่พระราชโอรสให้ถามโอรสบัณฑิตเพื่อตอบปัญหาของเทวดาผู้สิงอยู่ ณ เศวตฉัตร ไม่มีผู้ใดตอบปัญหานี้ได้ยกเว้นโมหสัจ

พอพระมหาสัตว์ได้สดับปัญหาเท่านั้น เนื้อความแห่งปัญหานี้ก็ปรากฏ เหมือนดวงจันทร์เต็มดวงปรากฏในท้องฟ้า [14]

เทพปัญหานี้ทำให้พระราชโอรสทราวดกัฬมรณภัยยิ่งนัก แม้อำมาตย์ทั้ง 4 คนก็ตอบไม่ได้ แต่เพียงได้ฟังปัญหามโหสถตอบได้ทันที “เนื้อความนั้นก็ปรากฏเหมือนดวงจันทร์เต็มดวงที่ปรากฏในท้องฟ้า” คือมีปัญญาเหนือความไม่รู้ใดๆ ทั้งปวง ปัญญาเต็มเปี่ยมที่สามารถจัดอวิชชาคือความไม่รู้ และสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้จึงเปรียบเหมือนแสงสว่างของดวงจันทร์เต็มดวงในท้องฟ้ายามมืดมิด

ท้องฟ้ายามค่ำคืนคือความมืดเปรียบได้กับอวิชชาคือความไม่รู้ พระจันทร์เปรียบได้กับปัญญาที่ส่องสว่างจัดความมืดทั้งปวง อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบนี้เพื่อแสดงปัญญาที่เกิดจากการฟังธรรม และปัญญาของพระโพธิสัตว์ที่อยู่เหนือความไม่รู้ทั้งปวง

4. พระจันทร์ปรากฏโดยลำพัง

การเปรียบโดยกล่าวถึงพระจันทร์เพียงอย่างเดียว มักเสนอภาพพระจันทร์เต็มดวงโดยเปรียบกับพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า หรือพระโพธิสัตว์ และเปรียบกับปัญญาหรือพระเกียรติคุณของพระโพธิสัตว์ ดังในอรรถกถาชาดก 28 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาอัณณชาดก อรรถกถากันตนิชาดก อรรถกถาวาตมิตชาดก อรรถกถาสีลชาดก อรรถกถาอิลลิสชาดก อรรถกถาทุมเมธชาดก อรรถกถาเอกปัณณชาดก อรรถกถาทุติยปลายิชาดก อรรถกถาณิกุณทลชาดก อรรถกถาตุณทิลชาดก อรรถกถาทัฬหปุณณชาดก อรรถกถาเสนกชาดก อรรถกถาคันธารชาดก อรรถกถากันหาชาดก อรรถกถาจุลลโพธิชาดก อรรถกถาชุนนชาดก อรรถกถาฆาตชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาโยฆรชาดก อรรถกถากุมภชาดก อรรถกถาสัมภวชาดก อรรถกถาเตสกุณชาดก อรรถกถาสรวงชาดก อรรถกถาจุลลสุดตโมชาดก อรรถกถา

มหาสุดตโมชาดก อรรถกถาพหุชาดก อรรถกถาโมหสัจจกถา และ อรรถกถาพรหมนารทชาดกการเปรียบว่าพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าหรือ พระโพธิสัตว์งดงามดังดวงจันทร์วันเพ็ญปรากฏใน อรรถกถาทุติยปลายิชาดก และ อรรถกถามหาสุดตโมชาดก

...ปริพาชกเห็นพระรูปของพระศพลมีส่วนสดงามดังรูปพรหม. พระพักตร์มีสีริณาดังจันทร์เพ็ญ และพระนลาฏดังแผ่นทองคำ [15]

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่าโกวัฬยะ เสวยราชสมบัติโดยธรรมในพระนครอินทปัตถ์ แคว้นกุรุ ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายเสด็จอุบัติในพระนครร์กของพระอัครมเหสีแห่งพระเจ้าโกวัฬยะนั้น ก็เพราะพระราชกุมารนั้นมีพระพักตร์ดังดวงจันทร์และมีนิสัยชอบในการศึกษา ชนทั้งหลายจึงพากันเรียกเธอว่าสุดตโม [16]

การเปรียบเช่นนี้เพื่อแสดงว่าพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์งดงาม เป็นความงดงามที่เต็มเปี่ยมด้วยพระสติปัญญา พระจันทร์วันเพ็ญสวยงามบริสุทธิ์ปราศจากมลทินและความมืดหมองทั้งปวง ทอแสงสว่างเป็นหนทางแก่ผู้มีมืดมิด แสงจันทร์เย็นนวลตา เปรียบได้กับความงดงามของพระพุทธเจ้าหรือ พระโพธิสัตว์ซึ่งเต็มเปี่ยมด้วยปัญญา บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส และมีพระเมตตาปรารภนาจะช่วยเหลือสัตว์โลก การเปรียบเช่นนี้ปรากฏในวรรณคดีพุทธศาสนา

แสงสว่างผุดผ่องของพระจันทร์ยังใช้เปรียบกับพระเกียรติคุณและพระปัญญาของพระโพธิสัตว์ หรือ ผู้ประกอบกรรมดี ดังใน อรรถกถาเตสกุณชาดก ว่าด้วยนกตอบปัญหาพระราช

ส่วนคนบางคน ยังลบล้างการให้เกิดขึ้นแล้ว ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท กระทำกรรมอันงาม ยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ เหมือนพระจันทร์ในศกัลปักษ์ ฉะนั้น [17]

ชาดกเรื่องนี้กล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัตไม่มีพระราชโอรส วันหนึ่งเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นรังนกก็เกิดเสน่หาจึงนำไขนก 3 ฟองไปเลี้ยงดูเป็นบุตรได้แก่นกฮูกตัวผู้ชื่อเวสสันดร นกสาลิกาตัวเมียชื่อว่ากุนทลินีและนกแขกเต้าตัวผู้ชื่อว่าชัมพูกะ พระราชาทรงรักโอรสและธิดายิ่งนักทำให้เหล่าอำมาตย์หมั่นแคลน เมื่อพระองค์ทรงทราบจึงให้นกทั้ง 3 ตัวตอบปัญหาเพื่อแสดงปัญญา นกสาลิกาตอบปัญหาราชธรรมเกี่ยวกับกิจอันประเสริฐที่ผู้ครอบครองราชสมบัติพึงปฏิบัติ โดยแสดงให้เห็นว่าพระราชอาควรเป็น

ผู้ไม่ประมาท กล่าวคือทรงประกอบกรรมอันงาม ดำรงราชสมบัติโดยธรรมเพื่อรักษาไว้ซึ่งพระเกียรติยศ “เหมือนพระจันทร์ในศุภลักษ์” การเปรียบเกียรติยศของพระราชผู้ดำรงอยู่ในธรรมกับพระจันทร์เวลาข้างขึ้น จึงแสดงถึงพระเกียรติยศซึ่งผู้คนสรรเสริญ กล่าวขานถึง อันเป็นสิ่งที่ตั้งาม

การใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบในอรรถกถาชาดก ทำให้เห็นภาพพระจันทร์ลอยเด่นในท้องฟ้ายาม ค่ำคืน พระจันทร์ทอแสงสว่างแก่สรรพสิ่งยามมีมิติ เปรียบได้กับพระปัญญาบารมีของพระพุทธเจ้า หรือ พระโพธิสัตว์ที่ใช้พระธรรมขจัดอวิชชาคือความมืดมิดของสรรพสัตว์

สรุปและอภิปรายผล

อรรถกถาชาดกเป็นคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนาที่ใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ประณีตแยบคายเพื่อสื่อแนวคิดมรรคาสุนิพพาน เข้าใจธรรมะอย่างลุ่มลึก ทำให้เกิดปัญญาหยั่งรู้กิเลสและวิธีการดับกิเลส [18] การใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์สำคัญประการหนึ่ง que แสดงให้เห็นการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นมรรคาสุนิพพานในอรรถกถาชาดก จากการศึกษาอรรถกถาชาดกทั้ง 547 เรื่อง ผู้วิจัยพบว่าเมื่ออรรถกถาชาดกจำนวน 58 เรื่องใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบใน 4 ลักษณะ ได้แก่ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับราหู พระจันทร์ปรากฏร่วมกับพระอาทิตย์ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับท้องฟ้า และพระจันทร์ปรากฏโดยลำพัง แสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์ต้องใช้ปัญญาเอาชนะกิเลสในใจตน ซึ่งเป็นการใช้ปัญญาเพื่อให้ตนเองและผู้อื่นพ้นทุกข์ พระโพธิสัตว์ในอรรถกถาชาดกจึงเป็นสัญลักษณ์ของปัญญาทั้งรูปกาย พระพักตร์ ความรอบรู้ และธรรมะ การใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบในลักษณะต่างๆ จึงมีความเชื่อมโยงกันซึ่งจำเป็นต้องมีการตีความ การใช้ความเปรียบในอรรถกถาชาดกเพื่อสื่อแนวคิดมรรคาสุนิพพานจึงแสดงให้เห็นว่า การแสดงหลักธรรมสูงสุดทางพุทธศาสนาใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์สื่อ “สารสำคัญ” ของเรื่องเป็นการ “แสดงธรรม” โดยใช้วิธีการศึกษาทางวรรณคดีได้อย่างแยบคายงดงาม

เอกสารอ้างอิง

- [1] มหาหมากุฎราชวิทยาลัย. (2525). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมากุฎราชวิทยาลัย. มหาหมากุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525. หน้า 729.
- [2] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ-เพิ่มเติมครั้งที่ 1]*. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. หน้า 231-233.
- [3] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พุทธธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. หน้า 733-756.
- [4] พระยาธรรมปริชา (แก้ว). (2520). *ไตรภูมิโลกวิจิตรจินดกถา ฉบับที่ 2 เล่ม 3 (ไตรภูมิฉบับหลวง)*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. หน้า 54-68.
- [5] มหาหมากุฎราชวิทยาลัย. (2525). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมากุฎราชวิทยาลัย. มหาหมากุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525. หน้า 610.
- [6] มหาหมากุฎราชวิทยาลัย. (2525). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมากุฎราชวิทยาลัย. มหาหมากุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525. หน้า 729.
- [7] มหาหมากุฎราชวิทยาลัย. (2525). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมากุฎราชวิทยาลัย. มหาหมากุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525. หน้า 87.

- [illegible]